

Mirosław Kłusek

GOSPODARKA ROLNA W ZESPOLE PAŁACOWO-PARKOWYM W WILANOWIE DO 1945 R. W ŚWIETLE DOKUMENTÓW KASOWYCH

W publikacji niniejszej prezentujemy wybrane dokumenty kasowe dotyczące gospodarki nieruchomości ziemskiej w Wilanowie. Są to:

Dok. 1. Plan folwarku Wilanów z 1943 r.

Dok. 2. Wpłata na rachunek „Park Wilanowski” z 3 czerwca 1937 r.

Dok. 3. Wpłata z rachunku „Park Wilanowski” z 6 września 1937 r.

Dok. 4. Zestawienie czynszu dzierżawnego na dzień 30 czerwca 1937 r.

Dok. 5. Wykaz gruntów udostępnionych do uprawy pracownikom majątku Wilanów w 1937 r.

Dok. 6, sygn. 3436, Wykaz pensji za lipiec 1936 r.

Wybór dokonany został pod kątem oceny, w jaki sposób centralna część nieruchomości ziemskiej, czyli rezydencja właściciela (zespół pałacowo-parkowy w Wilanowie) wykorzystywany był bezpośrednio w podstawowej działalności gospodarczej, czyli produkcji rolnej, obejmującej uprawy, w tym sadów i ogrodów, i hodowlę zwierząt, ptactwa i ryb.

Prezentowane dokumenty, za wyjątkiem pierwszego¹, przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD), w zespole Archiwum Gospodarcze Wilanowskie (AGWil), Allegata Kasowe o numerach sygnatur od 3435 do 3484, zawierającym dokumenty (dowody kasowe) do Dziennika i Kasy Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego za wszystkie miesiące począwszy od lipca 1936 r. do czerwca 1940 r. W celu ułatwienia korzystania z wybranych dokumentów kasowych obrazujących gospodarkę rolną w zespole pałacowo-rolnym w Wilanowie oraz zachęcenia do sięgnięcia po pozostałe dokumenty

¹ Dok. 1 Plan folwarku Wilanów z 1943 r. znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych – Zb. Kart. 475-17.

allegat kasowych, liczących w sumie ponad 50 tys. stron, pozwolono sobie na poprzedzenie ich szerszym wprowadzeniem.

W okresie międzywojennym wilanowska nieruchomość ziemska stanowiła obszerny zespół gospodarki rolnej, istniejący od końca XVII w., i składała się z kilku nierozzerwalnie powiązanych ze sobą części². Jedną z nich określaną była mianem „gospodarstwa rolnego”, składały się na nią wydzielone księgowo gospodarstwa: gospodarstwo rolne w Wilanowie, gospodarstwo rolne w Wolicy, gospodarstwo mleczne w Wilanowie, gospodarstwo mleczne w Wolicy i gospodarstwo rybne w Żabieńcu. Poza tym w skład wilanowskiej nieruchomości ziemskiej wchodziły pałac i park w Wilanowie, ogrody wilanowskie, lasy wilanowskie, gorzelnia oraz dział dzierżaw. Z tych wszystkich dóbr w latach 1931–1938 stałe dochody przynosiło „gospodarstwo rolne”. Rekordową sumę – 75 tys. zł, zanotowano w roku gospodarczym 1932/1933³. W pozostałych latach nadwyżka wpływów nad wydatkami utrzymywała się na poziomie około 40 tys. zł rocznie. Te wyniki finansowe nie były jednak efektem produkcji rolnej, ale zasługą wpływów z dzierżaw. W okresie tym najwyższy zysk z wydzierżawiania ziemi odnotowano w 1931/1932 r. – 84 tys. zł. Takimi sukcesami jak gospodarstwo rolne nie mogły się pochwalić ogrody i sady wilanowskie obejmujące ogród Zawady, ogród Natolin, ogród Służew, park Natolin – od połowy 1936 r., występujące pod jedną wspólną nazwą ogrody wilanowskie. Najwyższą stratę 70 tys. zł zanotowano w 1931/1932 r., a szczytowy zysk w 1937/1938 r. – 43 tys. zł. Jednak w całokształcie gospodarki majątku Adama Branickiego największe profity przynosiła eksploatacja domów w Warszawie i lasów wilanowskich. Wpływy z tytułu wynajmu mieszkań w Warszawie w okresie 1931/1932–1934/1935 stanowiły bardzo istotne źródło kapitału i tak kwota zysków w 1931/1932 r. to 170 tys. zł, 1932/1933 – 150 tys. zł i 100 tys. zł w 1933/1934 r. Z powodu sprzedaży przez Adama Branickiego tych nieruchomości, w okresie późniejszym dochody z czynszu ustają. Natomiast lasy wilanowskie, składające się z leśnictwa Chojnów, leśnictwa Kabaty oraz leśnictwa Zastów, stanowiły tę część Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego, która mogła się pochwalić najwyższymi zyskami, w 1935/1936 r. było to aż

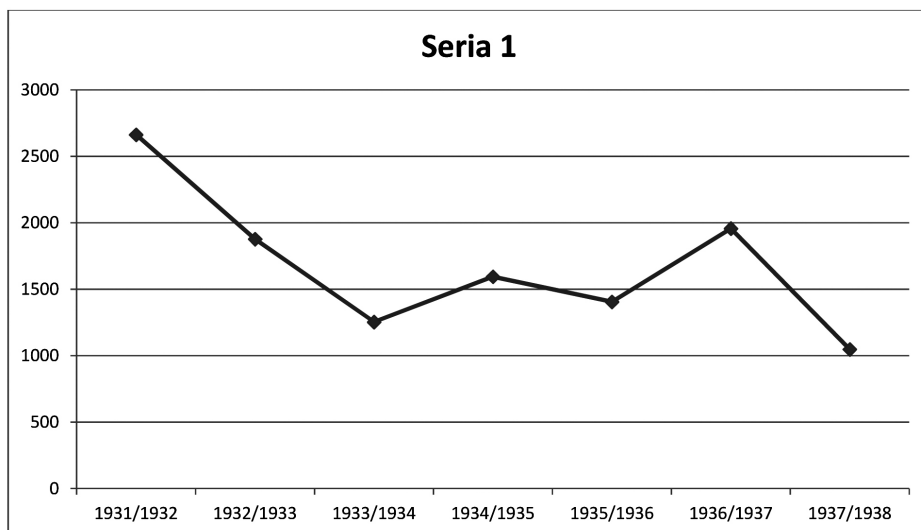
² Szerzej zob. M. Kłusek, *Wilanowska nieruchomość ziemska i jej funkcjonowanie w latach 1935–1939*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 15, s. 24–52.

³ W wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, ze względu na rolniczy charakter działalności, w bilansach nie stosuje się roku kalendarzowego od 1 stycznia do 31 grudnia, tylko rok gospodarczy obejmujący okres od 1 lipca do 30 czerwca.

225 tys. zł. Wyjątkiem był rok 1931/1932, kiedy zanotowano stratę na kwotę 66 tys. zł⁴.

Przedstawione powyżej części składowe majątku Adama hr. Branickiego, zarówno ziemskie, jak i miejskie, po zsumowaniu przynosiły dość pokaźne zyski. Jednak, jak wynika z wykresu nr 1, w latach 1931/1932–1937/1938 w łącznych bilansach odnotowywano wysokie straty netto.

Wykres 1. Strata netto Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego w latach 1931/1932–1937/1938 w tys. zł



Źródło: M. Klusek, *Dokumenty do dziejów...*, s. 39.

Generowanie tak wysokich strat netto powodował przede wszystkim dział „pozostałe dochody”. Na tej pozycji w bilansach Dóbr i Interesów hr. Adama Branickiego w latach 1931/1932–1937/1938 sukcesywnie odnotowywano bardzo poważne straty, a najwyższa z nich wynosząca 2,5 mln zł przypadła na rok 1931/1932. O tak wysokich stratach decydowały głównie wydatki związane z obsługą zadłużenia Adama Branickiego. Najwięcej procentów i prowizji od

⁴ M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. XX wiek, t. I: Bilanse Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego za lata 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936 oraz Bilans Dóbr Wilanowskich i Interesów Adama hr. Branickiego za rok 1937/1938*, Kraków 2011, s. 38–46.

zaciągniętych pożyczek zapłacono w 1932/1933 r. – 2,3 mln zł⁵. Drugim działem wilanowskiej nieruchomości ziemskiej przynoszącym straty były pałac, muzeum i parki. Opierając się na bilansach Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego, łatwo zaważyć, że koszty utrzymania pałacu wraz z muzeum i parkami przekraczały wpływy z tytułu sprzedaży biletów wstępu do muzeum i parku wilanowskiego lub przewodników. Z wyjątkiem lat 1931/1932 i 1932/1933, gdzie nadwyżki wydatków nad wpływami wyniosły 148 tys. zł i 73 tys. zł, przez pozostałe lata strata oscylowała w okolicy 40 tys. zł. Przyczyną zmniejszenia się strat był zarówno wzrost wpływów za sprzedane bilety, jak i ograniczanie wydatków na prace remontowo-restauratorskie przy pałacu i muzeum (tabele 1, 2).

Tabela 1. Rachunek strat działu pałace, muzeum i parki za lata 1929/1930, 1931/1932–1937/1938 [zł]

| Rodzaj | 1929/ /1930 | 1931// 1932 | 1932// 1933 | 1933/ /1934 | 1934/ /1935 | 1935// 1936 | 1936/ /1937 | 1937/ /1938 |
|---|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|
| Utrzymanie parku i ogrodu w Wilanowie ¹ | 58 640 | 60 417 | 34 775 | 29 346 | 28 286 | 32 228 | 41 348 | 31 229 |
| Utrzymanie parku i ogrodu w Morysinie ² | 3099 | 2621 | 1144 | – | – | – | – | – |
| Utrzymanie ochronki w Wilanowie | 12 537 | 10 002 | 5 059 | 5668 | 5367 | 5456 | 4855 | 5149 |
| Remont i inwestycje w muzeum | 112 094 | 40 442 | 4088 | 3272 | 632 | 795 | 243 | – |
| Koszty personelu muzeum | 20 623 | 16 381 | 11 765 | 20 162 | 14 992 | 14 990 | 15 334 | 18 362 |
| Koszty utrzymania zbiorów muzealnych | 24 236 | 23 326 | 25 034 | 16 809 | 16 224 | 16 117 | 18 276 | 17 816 |
| Urządzenie wystawy zbiorów po królu Janie III Sobieskim | – | – | 6914 | – | – | – | – | – |
| Konserwacja i utrzymanie budynków pałacowych | 29. 74 | 6711 | 7780 | 6427 | 5648 | 4190 | 6429 | 8647 |
| Utrzymanie zarządcy | – | 10 49 | 4534 | – | – | 8201 | – | – |
| Utrzymanie stróżów | – | 4402 | 3456 | – | – | – | – | – |
| Koszty administracyjne | 20 101 | 5442 | 4369 | – | 4726 | 3043 | 20 763 | 23 353 |
| Strata przy sprzedaży inwentarza żywego | – | – | – | – | 715 | – | – | – |
| Razem | 280 709 | 180 598 | 108 926 | 81 686 | 76 592 | 85 024 | 107 252 | 104 768 |

¹ Za rok 1939/30 jest podana ½ kosztów utrzymania ogrodu i parku w Wilanowie.

² Za rok 1939/30 jest podana ½ kosztów utrzymania ogrodu i parku w Morysinie.

Źródło: AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 367, Bilans za rok 1929/1930, s. 6,8 i passim;

⁵ Ibidem.

Sygn. 368, Bilans za rok 1931/1932, s. 5, 7 i passim; Sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 5, 7 i passim; Sygn. 371, Bilans za rok 1933/1934, s. 6, 8; Sygn. 372, Bilans za rok 1934/1935, s. 8, 10; Sygn. 373, Bilans za rok 1935/1936, s. 8, 10; Sygn. 374, Bilans za rok 1936/1937, s. 8, 10; Sygn. 375, Bilans za rok 1937/1938, s. 8, 10.

Tabela 2. Rachunek zysków działu pałace, muzeum i parki za lata 1929/1930, 1931/1932–1937/1938 [zł]

| Rodzaj | 1929/ /1930 | 1931/ /1932 | 1932/ /1933 | 1933/ /1934 | 1934/ /1935 | 1935/ /1936 | 1936/ /1937 | 1937/ /1938 |
|--|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|----------------|
| Za sprzedane kwiaty i warzywa z ogrodu w Wilanowie | 8046 | 7642 | 7638 | 8972 | 10 320 | 12 495 | 15 259 | 10 174 |
| Za sprzedane bilety wejściowe do parku w Wilanowie | 12 527 | 15 627 | 17 596 | 22 930 | 14 196 | 13 545 | 20 660 | 27 112 |
| Dochody uboczne | – | 725 | – | 13 | – | 720 | 502 | 400 |
| Za sprzedane bilety wejściowe do muzeum | 16 753 | 7328 | 9773 | 11 275 | 8652 | 8716 | 10 948 | 15 936 |
| Za sprzedane przewodniki i albumy | – | 440 | 75 | 211 | 452 | 366 | – | – |
| Razem | 37 328 | 31 764 | 35 083 | 43 402 | 33 662 | 35 843 | 47 370 | 53 623 |

Źródło: AGAD, AGWiL – Dział XVI, sygn. 367, Bilans za rok 1929/1930, s. 7, 9 i passim; Sygn. 368, Bilans za rok 1931/1932, s. 5, 7 i passim; Sygn. 370, Bilans za rok 1932/1933, s. 6, 8 i passim; sygn. 371, Bilans za rok 1933/1934, s. 6, 8; Sygn. 372, Bilans za rok 1934/1935, s. 9, 11; Sygn. 373, Bilans za rok 1935/1936, s. 9, 11; Sygn. 374, Bilans za rok 1936/1937, s. 9, 11; Sygn. 375, Bilans za rok 1937/1938, s. 9, 11.

Jak wynika z tabeli nr 2, bardzo istotnym źródłem wpływów w dziale „pałace, muzeum i parki” wilanowskiej nieruchomości ziemskiej była sprzedaż kwiatów i warzyw z ogrodu, działalność, mimo że prowadzona na terenie zespołu pałacowo-parkowego, o wybitnie rolniczym charakterze. Wpływy ze sprzedaży kwiatów ciętych, doniczkowych, warzyw i ich rozsąd stanowiły od 20–30% dochodów tej części dóbr Wilanów. Za okres 1931/1932–1937/1938 r. łączna ich kwota wyniosła około 72 tys. zł, co stanowiło identyczny wynik, jaki zanotowano w tym czasie z działalności muzeum.

Ogród Wilanów zajmował teren na zapleczu Oranżerii⁶, przy której znajdowały się inspekty z kwiatami, a na terenie pomiędzy Figiarnią⁷ a szpale-

⁶ Dok. 1, lit. „I”. Wszystkie oznaczenia literowe wskazane w przypisach zostały naniesione na plan przez autora, na potrzeby niniejszej publikacji.

⁷ Dok. 1, lit. „H”.

rem, gdzie obecnie jest nieczynna fontanna, uprawiano pomidory⁸. Produkcja ogrodnicza była tutaj także kontynuowana podczas okupacji niemieckiej. W szklarniach i inspektach uprawiano warzywa, kwiaty cięte i doniczkowe m.in. chryzantemy, fiołki alpejskie i pomidory⁹. Również w części środkowej, po drugiej stronie dzisiejszej ulicy Stanisława Kostki, znajdowały się „ogródki” – tereny należące do ogrodu Wilanów, które wykorzystywano dla celów ogrodniczych zarówno w okresie międzywojennym, jak i podczas II wojny światowej¹⁰. W pobliżu Domku Lanciego¹¹, na ogrodzonych gruntach uprawiano szparagi. W części wschodniej zespołu pałacowo-parkowego tereny ogrodu Wilanów były usytuowane pomiędzy budynkami Komisarii a Aresztem¹², gdzie znajdowała się szkółka, w której uprawiano między innymi róże¹³.

Produkty z ogrodu Wilanów sprzedawano na miejscu, jak i dostarczano do Warszawy, m.in. do Sklepów Wilanowskich, będących własnością Adama Branickiego¹⁴. Wpływy ze sprzedaży były całkiem pokaźne, w maju 1937 r. za kwiaty cięte i doniczkowe oraz rozsady uzyskano ponad 2 tys. zł¹⁵. Dochody z ogrodu Wilanów czerpano również w okresie zimowym. Za miesiąc styczeń 1938 r. ze sprzedaży z „ogrodu Wilanów” m.in. fiołków alpejskich, asparagusa, kalii i pieczarek wpłynęło ponad 1500 zł¹⁶. Z dokumentów wynika, iż pieniądze pochodzące ze sprzedaży kwiatów ciętych, doniczkowych, sadzonek roślin i warzyw zasilają rachunek „Park Wilanowski”¹⁷. Podobnie należności za materiały i inne koszty związane z prowadzeniem produkcji ogrodniczej na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Wilanowie regulowano z rachunku „Park Wilanowski”¹⁸. Najczęściej dowody kasowe zawierają pokwitowania z dołączonymi do nich zestawieniami drobnych wydatków. W dniu 30 czerwca 1937 r.

⁸ *Wspomnienia Teresy Piwarskiej* oraz *Wspomnienia Heleny Czarneckiej*, [w:] Ad Villam Novam. Materiały do dziejów rezydencji, t. V, Warszawa 2011, s. 44–56.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Dok. 1, budynek oznaczony literą „C”.

¹² Dok. 1, pomiędzy lit. „M” a „K”.

¹³ *Wspomnienia Teresy Piwarskiej*, [w:] Ad Villam Novam, op.cit., s. 44–52; *Wspomnienia Stanisława Wenerskiego*, [w:] Ad Villam Novam, op.cit., s. 57–63.

¹⁴ *Wspomnienia Teresy Piwarskiej*, [w:] Ad Villam Novam, op.cit.

¹⁵ Sprzedawano m.in. pelargonie, bratki, anturium, goździki, pomidory i ogórki. Dok. 2; AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 8–9, 48–49.

¹⁶ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3455, s. 48–49.

¹⁷ Dok. 2; AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3455, s. 48.

¹⁸ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 8–9, 821–822; sygn. 3450, s. 308.

z rachunku „Park Wilanowski” wypłacono 492 zł¹⁹. Lista wydatków „ogrodu Wilanów” pokrywanych z rachunku „Park Wilanowski” (jw.) jest długa: wapno do bielienia, papier do kwiatów, farby i lakier do pomalowania szklarni, koszt pomalowania szklarni. Dwa miesiące później drobne wydatki wyniosły 600 zł²⁰. Wśród nich najistotniejszą pozycję stanowiły zakupy do „ogrodu Wilanów” 4 tys. sztuk ziaren nasion fiołka alpejskiego za kwotę 298 zł, w tym po 1000 sztuk ciemnołososiowego, jasnołososiowego i białego oraz po 500 sztuk jasnoróżowo i jasnoczerwonego²¹. Ogród Wilanów zaopatrywano również w doniczki gliniane na rośliny; jak wynika z rachunków, były to pokaźne ilości. W zestawieniu sporządzonym dla Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego Dóbr Wilanów w grudniu 1937 r. wynika, że przez okres niecałych dwóch miesięcy do ogrodu Wilanów dostarczono 7500 sztuk „wazonów glinianych” za kwotę 1225 zł²². Działalność „ogrodu Wilanów” nie byłaby możliwa bez zatrudniania pracowników stałych, a przy wzmożonych pracach sezonowych, pracowników najemnych. Lista płac ogrodu Wilanów z maja 1937 r. pokazuje wspólne zatrudnianie i odpłacanie pracowników ogrodu Wilanów i parku Wilanów²³. Z dalszych dokumentów wynika, że również w okresie zimowym byli zatrudniani stali pracownicy²⁴. Przepuszczalnie w marcu 1938 r. „ogród Wilanów” zostaje włączony organizacyjnie i księgowo do większego działu „Ogrody Wilanowskie”. Zarząd „Ogrodów Wilanowskich”, mający wraz z zarządem Lasów Wilanów swe biura w kordegardzie pałacu w Wilanowie, otrzymał 14 marca 1938 r. z Kasy Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego kwotę 175 zł w związku z przejęciem „ogrodu Wilanów” pod swój zarząd²⁵. Od tego momentu w allegatach kasowych występuje brak danych dotyczących sprzedaży kwiatów, wydatków z ogrodu Wilanów i list zatrudnienia w parku wilanowskim. Należy to interpretować tym, iż od tego momentu „ogród Wilanów” wszedł organizacyjnie i rachunkowo w skład jednostki Ogrody Wilanowskie; w konsekwencji Ogrody Wilanowskie składające się do tej pory z ogrodu Zawady, ogrodu Natolin, ogrodu Służew po włączeniu ogrodu Wilanów, rozciągnęły się na teren zespołu pałacowo-parkowego. Potwierdzeniem tego jest

¹⁹ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 821–822.

²⁰ Dok. 3. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3450, s. 308.

²¹ Dok. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3450, s. 308, 315.

²² AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3453, s. 37.

²³ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 439.

²⁴ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3455, s. 235.

²⁵ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3456, s. 451.

fakt przelania w czerwcu tegoż roku z Kasy Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego części wpływów z biletów wstępu do parku Wilanowskiego²⁶.

Przejawy gospodarki rolnej w zespole pałacowo-parkowym w Wilanowie nie ograniczały się jedynie do uprawy ogrodniczej. Zwrócenia szczególnej uwagi wymaga tutaj Jezioro Wilanowskie. W styczniu 1939 r. Warszawska Izba Rolnicza skierowała do Adama Branickiego pismo w sprawie zarybiania Jeziora Wilanowskiego. Opierając się na okólniku ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych z listopada 1936 r. Izba Rolnicza zawiadamiała właściciela, że własny obwód rybacki, użytkowany we własnym zarządzie winien uczestniczyć w zarybianiu wód otwartych według ustalonych na danym obwodzie norm zarybieniowych²⁷. Zgodnie z planem zagospodarowania wód otwartych na 1939 r. Jezioro Wilanowskie miało zostać zarybione sandaczem w liczbie 200 sztuk, 10 sztuk tarlaków oraz 600 sztukami raka szlachetnego o długości 7–9 cm w stosunku jeden samiec na trzy samice, w okresie wiosennym lub jesiennym, ale nie później niż do 1 listopada 1939 r. Po wykonaniu zarybienia należało do Warszawskiej Izby Rolniczej przesłać protokół zarybieniowy, podpisany przez wójta, sołtysa, lub posterunkowego Policji Państwowej oraz dwóch świadków. Warszawska Izba Rolnicza ostrzegęła, że w przypadku niewywiązania się z zarybienia, zostanie to uczynione administracyjnie na koszt Branickiego, a ściągnięcie należności nastąpi w postępowaniu egzekucyjnym²⁸. Ponadto przestrzegęła przed zarybianiem przez odławianie materiału zarybieniowego w jednym odcinku i przenoszenia go do drugiego odcinka jeziora. Materiał zarybieniowy musiał być nabywany bezpośrednio w gospodarstwach stawowych, wylęgarniach itd. Dla Jeziora Wilanowskiego polecano zakup tarlaka sandacza u dzierżawców obwodów rybackich rzeki Wisły, a raka szlachetnego w Bydgoszczy lub Białymstoku²⁹. Pismo nie było pomyłkowo zaadresowane. Z Jeziora Wilanowskiego regularnie uiszczano opłaty na Fundusz Ochrony Rybołówstwa w Warszawie. Był to całkiem pokaźne kwoty, w czerwcu 1938 r. wpłacono 40,50 zł jako resztę 15% składki za rok 1938 r.³⁰ Ponadto jezioro

²⁶ Było to 15% z sumy uzyskanej z wstępu do parku Wilanów. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 153.

²⁷ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, DA 83, Pismo dyrektora Warszawskiej Izby Rolniczej Wł. Dzieciołowskiego do Adama Branickiego z 27 stycznia 1939 r., s. 1.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, DA 83, Warszawska Izba Rolnicza – wyjaśnienia.

³⁰ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3459, s. 700–702.

w parku już od dłuższego czasu było wydierżawiane na rybołówstwo dzikie. Dzierżawcą była Natalia Kozłowska³¹. Z licznie zachowanych kwitów kasowych wynika, że Kozłowska przez wiele lat wykorzystywała Jezioro Wilanowskie do hodowli i sprzedaży ryb, w zamian płacąc czynsz dzierżawny wynoszący kwartalnie 120 zł³². Była to stosunkowo duża kwota, skoro Obidzińscy dzierżawiący od Adama Branickiego folwark Powsin, za cały rok gospodarczy 1937/1938 z 1 morgi dobrej jakości gruntów płacili około 20 zł czynszu dzierżawy³³. Z tego wynika, że za opłatę dzierżawną Jeziora Wilanowskiego można było opłacić czynsz z 14 mórg dobrych gruntów. Dzierżawa jeziora w parku trwała do wiosny 1938 r. W zamian za zrzeczenie się promesy na dzierżawę Jeziora Wilanowskiego, opiewającą na dwa lata, Kozłowskiej została wypłacona rekompensata za ten okres, od kwietnia 1938 r. do kwietnia 1940 r., po 520 zł w stosunku rocznym³⁴. Hodowlę ryb na Jeziorze Wilanowskim przez Natalię Kozłowską potwierdzają także mieszkańcy Wilanowa³⁵. Z jeziora w parku Wilanowskim, poza czynszem z rybołówstwa dzikiego, dodatkowym źródłem wpływów była sprzedaż lodu. W marcu 1938 r. było to 110 wozów za 187 zł³⁶. Uzyskane w ten sposób środki pieniężne wędrowały na rachunek gospodarstwa rolnego.

Ponadto zespół pałacowo-parkowy w Wilanowie był wykorzystywany rolniczo na wiele innych sposobów. Szczególną okazję ku temu stwarzały liczne łąki i polany. Na terenie parku wilanowskiego wypasano m.in. bydło pracowników pałacowych i parkowych. Prawo do wypasu oraz opieka nad bydłem, której koszty pokrywane były przez pracodawcę, stanowiła dodatkowe świadczenie na ich rzecz. Skalę wypasu bydła w parku obrazują zaksięgowane wynagrodzenia wynajmowanych do tego pracowników. Na przykład za dwa tygodnie pasienia krów w październiku 1938 r. z rachunku „Park Wilanowski” wypłacono Antoniemu Węgrzynowi 21 zł³⁷. Na pozycji 4 listy płac ogrodu Wilanów z maja 1937 r., będącej wspólnym zestawieniem uposażenia pracowników ogrodu

³¹ Dok. 4.

³² AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3448, s. 54; sygn. 3451, s. 50; sygn. 3454, s. 46; sygn. 3460, s. 136; sygn. 3460, s. 117.

³³ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 119.

³⁴ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3458, s. 15.

³⁵ Z ich wspomnień wynika, że Natalia Kozłowska mieszkała tuż obok Jeziora Wilanowskiego w drewnianym domku. Dok. 1, lit. „R”. *Wspomnienia Teresy Piwarskiej oraz Wspomnienia Heleny Czarneckiej*, [w], Ad Villam Novam. op.cit., s. 44–56.

³⁶ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3456, s. 148, 152.

³⁷ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3464, s. 347.

Wilanów i parku Wilanów, figuruje pastuch o nazwisku Majewski Piotr³⁸. O zatrudnieniu pastucha świadczą kolejne listy płac ogrodu Wilanów: nr 8 od dnia 15 maja do 21 maja 1937 r., nr 9 od 22 maja do 28 maja 1937 r.³⁹ Była to dość istotna funkcja, skoro Majewski zarabiał 2 zł za dzień pracy, a przeciętne wynagrodzenie pozostałych pracowników parku wynosiło 1,50 zł.

Pastwiska na terenie zespołu pałacowo-parkowego nie były wykorzystywane jedynie do wypasania krów pracowników pałacowych i parkowych, ale oddawano je także w dzierżawę. W zestawieniu dochodów ogrodu Wilanów za miesiąc maj 1938 r. pod pozycją nr 724 figuruje dochód za wydzierżawienie pastwisk w kwocie 17,50 zł⁴⁰. Kwota 17,50 zł za jeden miesiąc wskazuje, że wydzierżawione były kilka mórg łąk⁴¹.

Kolejnymi miejscami wykorzystywanymi do działalności rolniczej w zespole pałacowo-parkowym w Wilanowie był ogródek pałacowy i ogródki pracownicze. W listopadzie 1937 r. do ogródka pałacowego zostały zakupione drzewka brzoskwiń za 27 zł⁴², a marcu 1938 r. nasiona warzyw za kwotę 52 zł⁴³. Były to ilości wskazujące na wykorzystanie tych drzewek i warzyw do produkcji rolnej⁴⁴. Natomiast w wydawanym w listopadzie 1937 r. końskim nawozie z folwarku Wilanów do ogrodu Wilanów, część – pięć wozów została przeznaczona na ogródek dla Władysława Dynowskiego, pracownika administracji A. Branickiego⁴⁵. Dynowski nie był jedyną osobą z pracowników, posiadającą własny ogródek. Z wykazu gruntu przeznaczonego pod kartofle i kapustę dla służby majątku Wilanów w 1937 r. wynika, że korzystało z tego wiele osób i były to całkiem pokaźne powierzchnie⁴⁶. Z rachunku „Gospodarstwo Rolne” za koszty uprawy gruntu pod kartofle i kapustę dla pracowników, obciążono

³⁸ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 439.

³⁹ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 441–442.

⁴⁰ Za korzystanie z 7 mórg pastwiska w 1938 r. w gospodarstwie Wilanów dzierżawca zapłacił 230 zł. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3447, s. 8–9.

⁴¹ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3458, s. 117.

⁴² AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 5.

⁴³ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 7.

⁴⁴ Taką samą wydano na drzewka owocowe i nasiona dla całych Dóbr Roś. W czerwcu 1938 r. za trzy drzewka jabłoni zapłacono 5,30 zł. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 16, 152.

⁴⁵ Władysław Dynowski pełnił funkcję dyrektora Zarządu Pałaców w wilanowskim Zarządzie Pałaców i Gospodarstwa Rolnego. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3446, s. 234.

⁴⁶ Dok. 5.

poszczególne rachunki działów⁴⁷. Na lokalizację ogródków pracowniczych pewne światło rzucają wspomnienia mieszkańców Wilanowa. Według nich na terenie dzisiejszych garaży przy Ujeżdżalni (zwanej wówczas „Reitszulą”) (dziś mieści się tam Muzeum Plakatu)⁴⁸, był wydzielony wikliną teren, na którym znajdowały się „zagony”⁴⁹. Na kolejne miejsce usytuowania „zagonków” wskazują znajdujące się po drugiej stronie ulicy Stanisława Kostki grunta wokół budynku zamieszkiwanego przez Stanisława Żaboklickiego⁵⁰ (dzisiejszej restauracji „Villa Nuova”)⁵¹. Należy również wspomnieć o hodowli dużej ilości drobiu na terenie zespołu pałacowo-parkowego. Świadczy o tym zatrudnianie do tego celu osobnego pracownika. W wykazie zatrudnienia na lipiec 1936 r. figuruje Tekla Kanabus jako dozorczyńni drobiu⁵².

Na zakończenie należy zauważyć, że na terenie zespołu pałacowo-parkowego, budynku kordegardy oznaczonym na planie folwarku Wilanów z 1943 r. lit. „W”, mieściły się biura majątku ziemskiego, a naprzeciwko była stajnia dla koni oraz wozownia, wykorzystywane nie tylko do celów osobistych właściciela, ale także przez ogród Wilanów⁵³. W biurach urzędowali pracownicy zarządu pałacu i parków, w tym także ogrodu Wilanów oraz łowiectwa⁵⁴. Ponadto „Kordegarda” służyła jako siedziba dla innych działów zarządu Dóbr i Interesów hr. Adama Branickiego związanych bezpośrednio z działalnością rolniczą. Rachunki za opłaty telefoniczne świadczą, że oprócz administracji gospodarstwa rolnego mieściły się tam także administracje Ogrodów Wilanowskich i Lasów Wilanowskich⁵⁵.

⁴⁷ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 227.

⁴⁸ Dok. 1, budynek oznaczony literą „T”.

⁴⁹ *Wspomnienia Teresy Piwarskiej*, [w:] Ad Villam Vovam, op.cit., s. 44–52.

⁵⁰ Dok. 1, lit. „J”. Stanisław Żaboklicki administrator Dóbr odpowiedzialny za sprawy rolne w Zarządzie Pałaców i Gospodarstwa Rolnego podlegającego Głównemu Zarządowi Dóbr i Interesów hr. Adama Branickiego.

⁵¹ *Wspomnienia Stanisława Wenerskiego*, [w:] Ad Villam Novam, op.cit., s. 57–63.

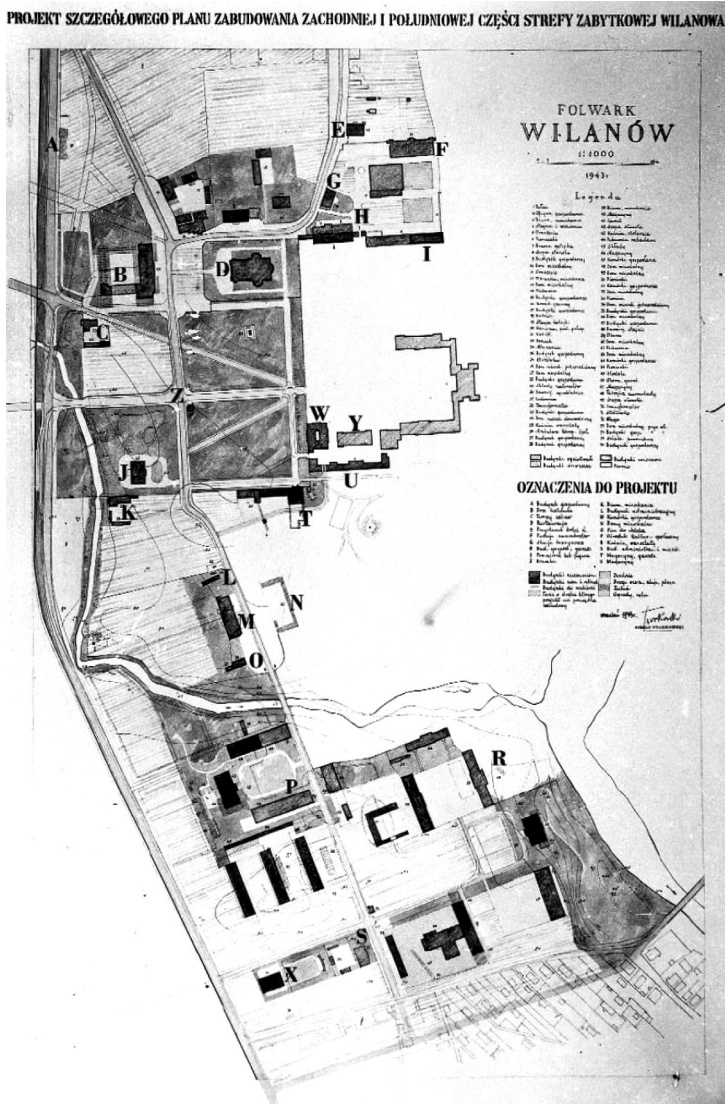
⁵² Dok. 6.

⁵³ *Wspomnienia Stanisława Wenerskiego*, [w:] Ad Villam Novam, op.cit., s. 57–63.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ W sierpniu 1938 r. Zarząd Ogrodów Wilanowskich został obciążony kwotą 31 zł za dwa aparaty telefoniczne i rozmowy, a Zarząd Lasów Wilanowskich 29 zł za jeden aparat i rozmowy Dok. 9; AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3462, s. 448.

DOKUMENTY

Dok. 1. Plan folwarku Wilanów z 1943 r., AGAD – Zb.Kart. 475–17⁵⁶.

⁵⁶ Oznaczenia literowe zostały naniesione na plan przez autora, na potrzeby niniejszej publikacji.

Dok. 2, sygn. 3447, Wpłata na rachunek „Park Wilanowski” z 3 czerwca 1937 r., s. 7.

Suma Zł. 265.00 Księgowano fol. _____ Dz. _____ Nr. 401
 Kasa Przyjmie Zł. dwie kopiece dwadzieścia sześć groszy Ks. K. _____

od _____
 na rachunek Park Wilanowski
 za oprowadzenie wózków i ławki do 30/5-8-tyj wykazu

Polecił przyjąć _____
 dnia 3/6 1937

F. Czarniecki, Marszałkowska 129. 12-936. Forma № 9PK.

Dok. 3, sygn. 3450, Wyplata z rachunku „Park Wilanowski” z 6 września 1937 r., s. 307.

Suma Zł. 604.00 Księgowano fol. _____ Dz. _____ Nr. 183
 Kasa Wypłaci Zł. dwieście czterdzieści dwa grosze Ks. K. _____

p. Po wykazu W. Kowalskiego za m. sierpnia '36.

na rachunek Park Wilanowski

| | |
|--|--------|
| za 7000 gramy opłatomu | 25.00 |
| za 1000 kg. mączki pszennej, 1000 kg. mączki: rozpr. 1000 kg. mączki | 9.760 |
| 4 2000 gramy komercu | 10.00 |
| 4 1000 kg. mączki pszennej do ciasta: opłatomu | 6.400 |
| 4 1000 kg. mączki pszennej do ciasta: rozpr. | 4.400 |
| 4 1000 kg. mączki pszennej do ciasta: rozpr. | 7.500 |
| 4 1000 kg. mączki pszennej do ciasta: rozpr. | 28.350 |
| 4 1000 kg. mączki pszennej do ciasta: rozpr. | 44.000 |

Polecił wypłatę _____ sumę powyższą otrzymałem _____
 dnia 6/9 1937 Podpis odbierającego _____

F. Czarniecki, Marszałkowska 129. 12-936. Forma № 9WK.

Dok. 4, sygn. 3446 , Zestawienie czynszu dzierżawnego na dzień 30 czerwca 1937 r., s. 118.

Tenuta z dzierżaw Dzierżawy gruntowe mniejsze:

Eisele Jakub z 12 mórg gruntu w Dąbrówce od 1/10–1936r. do 1/10 – 1937 r.
 – żyta q 36 po 17.25 zł. – 621.- zł.

Dzierżawy gruntowe drobne

Sikora Franciszek

z 8 mórg 150 prętów gruntu w Kępie Augustowskiej – od 1/I 1937r.
 do 1/7–1937 r.

150.- zł.

Dzierżawy różne

| | |
|--|------------|
| Nowak Franciszek – z osady pokarczemnej w Suchej Trawie od 1/I-1937r. do 1/7-1937 r. | 100.- zł. |
| Dyszer Karol – lokal w Wilanowie od 1/12-1936 r. do 1/7-1937 r. po 50 zł. miesięcznie | 350.- zł. |
| Urząd Gminy Wilanów – lokal dla urzędu od 1/I-1937 r. do 1/7-1937 r. | 637.50 zł. |
| Urząd Gminy Wilanów – lokal dla agencji pocztowej w Wilanowie od 1/12-1936 r. do 1/7-1937 r. – po 5.- zł. – miesięcznie 35.- zł. | 672.50 zł. |
| Wojewódzka Komenda Policji Państw. lokal dla posterunku w Wilanowie od 1/10.1936r. do 1/4.1937r. po 160.- zł. kwartalnie | 320.- zł. |
| od 1/4.1937r. do 1/7.1937r. po 81.50 zł. 81.50 zł. | 401.50 zł. |
| Niezgodziński Julian – lokal restauracji w Wilanowie (księgowano) | |
| Galiński Teodor – jatka w Wilanowie od 1/10.1936r. do 1/7.1937r. po 160.- zł. kwartalnie | 480.- zł. |
| Górski Apolinary – kuźnia w Wilanowie od 1/12.1936r. do 1/7.1937r. po 30.- zł. miesięcznie | 210.- zł. |
| Koło Związku Strzeleckiego w Wilanowie – 2 pokoje w domu „Restauracja” od 1/I.1937r. do 1/7.1937r. po 10.- zł. miesięcznie | 60.- zł. |
| Kozłowska Natalia – rybołówstwo dzikie w Wilanowie od 1/I.1937r. do 1/7.1937 roku | 240.- zł. |
| Standard Nobel w Polsce – place pod stację benzynową w Wilanowie od 1/6.1937r. do 1/6.1938 roku | 200.- zł. |
| Fiat Polski – za prawo rozmieszczenia reklamy na słupach w Wilanowie od 1/6.1937r. do 1/6.1938 roku | 200.- zł. |
| Brzozowska Janina – plac pod budkę ze słodyczami w Wilanowie za m. maj i czerwiec 1937 roku | 40.- zł. |
| Szulik Anna – lokal w Pilawie od 1/I.1937 r. do 1/7.1937 roku | 55.- zł. |
| Wągradzki Antoni – lokal w Pilawie od 1/I.1937r. do 1/7.1937 roku | 90.- zł. |
| Mieczkowska Fabryka Papieru S.A. w Jeziornie – za zanieczyszczenie wód rzeki Wilanówki za 1937 r. | 407.30 zł. |
| Koło Związku Strzeleckiego w Wilanowie – 2 morgi placu na boisko od 1/I.1937 r. do 31/12.1937 r. <u>40.- zł.</u> <u>3.546.30zł.</u> | |

Razem 4.317.30zł.

Wilanów, dn. 30 czerwca 1937 roku

Dok. 5, sygn. 3446, Wykaz gruntów udostępnionych do uprawy pracownikom majątku Wilanów w 1937 r., s. 244.**Wykaz wydanego gruntu pod kartofle i kapustę służbie majątku Wilanów w roku 1937**

| Lp. | Nazwisko | Wydano gruntów pod | | |
|-----|---|--------------------|------------|-------------|
| | | Kartofle | Kapustę | Razem |
| | <u>Służba ogólna</u> | | | |
| 1. | Kaczmarczyk Piotr | 210 | 20 | 230 |
| 2. | Glica Jan | 20 | 10 | 30 |
| 3. | Władysław ¹ | 20 | 10 | 30 |
| 4. | Jamce Józef | 20 | 10 | 30 |
| 5. | Ratajczyk Józef | 50 | 10 | 60 |
| | <u>Służba Zarządu Sad[ów] i Ogrod[ów]</u> | | | |
| 1. | Dębniak Stanisław | 40 | 10 | 50 |
| 2. | Kanabus Henryk | 40 | 10 | 50 |
| 3. | Krajewski Marian | 40 | 10 | 50 |
| 4. | Rowiecki Stanisław | 40 | 10 | 50 |
| 5. | Grzesiak Antoni | 40 | 10 | 50 |
| 6. | Jaworski ² | 40 | 10 | 50 |
| 7. | Przeclawski Kaz[imierz] | 40 | 10 | 50 |
| 8. | Urbanowicz Adolf | 40 | 10 | 50 |
| 9. | Buzak Józef | 40 | 10 | 50 |
| 10. | Wójcik Jan II | 40 | 10 | 50 |
| 11. | Kędzierski Wacław | 40 | 10 | 50 |
| 12. | Czerwiński Andrzej | 40 | 10 | 50 |
| 13. | Anzel Stanisław | 40 | 10 | 50 |
| 14. | Ratajczyk Stanisław | 40 | 10 | 50 |
| 15. | Trzewik Józef | 40 | 10 | 50 |
| 16. | Królak Andrzej | 40 | 10 | 50 |
| 17. | Okpiss Wojciech | 40 | 10 | 50 |
| 18. | Szostak Wojciech | 40 | 10 | 50 |
| 19. | Szostak Józef | 40 | 10 | 50 |
| 20. | Ochrona | 20 | - | 20 |
| | <u>Strzelcy</u> | | | |
| 1. | Pożybski Paweł | 210 | 20 | 230 |
| 2. | Wolski Władysław | - | 10 | 10 |
| | <u>Zarząd Ogrodów</u> | | | |
| 1. | Kanabus Szczepan | 40 | 10 | 50 |
| 2. | Smerczyński Mateusz | 220 | 20 | 240 |
| | Razem | 1570 | 310 | 1880 |
| | 30.VI.37r. | | | |

¹ Nazwisko nieczytelne² Imię nieczytelne.

Dok. 6, sygn. 3436, Wykaz pensji za lipiec 1936 r., s. 34-35.Pensje za miesiąc lipiec 1936 rokuRk WłaścicielaUtrzymanie służby osobistej

| | |
|---|---------------------------|
| 1. Kaczorowska Józefa, nauczycielka | 80.- zł. |
| 2. Kozierowska Irena, nauczycielka | 60.- zł. |
| 3. Kanabus Anastazja, gospodyni | 35.- zł. |
| 4. Sobotniak Helena, dozorc[yni] pralni | 45.- zł. |
| 5. Szatiłło Malwina, praczka | 25.- zł. |
| 6. Jakubowska Henryka, p. służąca | 35.- zł. |
| 7. Sancewicz Walentyna, służąca | 15.- zł. |
| 8. Szydłowska Anna, służąca | 15.- zł. |
| 9. Kanabus Tekla, dozorc[yni] drobiu | 30.- zł. |
| 10. Kazubska Anna, służąca kuchenna | 5.- zł. |
| 11. Kanabus Henryk, kamerdyner | 100.- zł. |
| 12. Dębniak Stanisław, lokaj | 50.- zł. |
| 13. Sułaj Grzegorz, kucharz | 60.- zł. |
| 14. Krajewski Marian, kucharz | <u>50.- zł.</u> 605.- zł. |

Utrzymanie samochodów

| | |
|------------------------------|---------------------------|
| 1. Stachowiak Jan, szofer | 250.- zł. |
| 2. Rowicki Stanisław, szofer | <u>60.- zł.</u> 310.- zł. |

Stajnia

| | |
|------------------------------|----------------------------|
| 1. Grzesiak Antoni, stangret | 50.- zł. |
| 2. Czarnecki Józef, stajenny | <u>46.50 zł.</u> 96.50 zł. |

Łowiectwo

| | |
|-------------------------------|--------------------------|
| 1. Wolski Władysław, strzelec | 25.- zł. |
| 2. Wernio Paweł, strzelec | <u>22.- zł.</u> 47.- zł. |

Utrzymanie ochronki

| | |
|-------------------------------------|----------------------------|
| 1. Nowosielska Józefa, ochroniarka | 100.- zł. |
| 2. Lesińska Bronisława, ochroniarka | 100.- zł. |
| 3. Zychowicz Antonina, ochroniarka | <u>100.- zł.</u> 300.- zł. |
| | 1,358.50 zł. |

Rk MuzeumUtrzymanie personelu

| | |
|-----------------------------------|---------------------------|
| 1. Przeclawski Kazimierz, kustosz | 200.- zł. |
| 2. Urbanowicz Adolf, służący | 50.- zł. |
| 3. Buzak Józef, służący | <u>25.- zł.</u> 275.- zł. |

Rk Parku Willanowskiego

| | |
|-------------------------------|----------------------------------|
| 1. Kędziński Wacław, ogrodnik | 350.- zł. |
| 2. Czerwiński Andrzej, stróż | 15.- zł. |
| 3. Pyzel Stanisław, stróż | 15.- zł. |
| 4. Ratajczyk Stanisław, stróż | 15.- zł. |
| 5. Trzewik Józef, stróż | 15.- zł. |
| 6. Królak Andrzej, stróż | 20.- zł. |
| 7. Okpis Wojciech, stróż | 20.- zł. |
| 8. Szóstak Wojciech, stróż | 20.- zł. |
| 9. Szóstak Józef, stróż | <u>15.- zł.</u> <u>485.- zł.</u> |

Rk Robocizny do podziału

| | |
|---|-----------|
| 1. Sobotniak Eugeniusz, rządca folw[arku] | 100.- zł. |
|---|-----------|

Rk Gospodarstwa rybnego

| | |
|--------------------------------|---------------------------|
| 1. Maciążek Feliks, rybak | 175.- zł. |
| 2. Kozłowski Aleksander, rybak | <u>60.- zł.</u> 235.- zł. |

Rk Kosztów administracyjnychAdministracja i służba ogólna

| | |
|-------------------------------------|-----------------|
| 1. Żaboklicki Stanisław, dyrektor | 670.- zł. |
| 2. Dynowski Władysław, dyrektor | 500.- zł. |
| 3. Jakubowski Mieczysław, buchalter | 350.- zł. |
| 4. Kontrym Wiktor, p. buchaltera | 200.- zł. |
| 5. Glica Jan, woźny | 25.- zł. |
| 6. Kanabus Stanisław, stróż | 75.- zł. |
| 7. Rowiński Władysław, stróż | <u>20.- zł.</u> |
| | 1.840.- zł. |

Koszty kuracji

1. Dr Buczkiewicz Antoni, lekarz 200.- zł.

Stajnia

1. Karczmarczyk Piotr, stangret 20.- zł.

Koszty różne

1. Ratajczyk Józef – za obsługę centralki telefonicznej 30.- zł. 2.090.- zł.

Rk Utrzymania budowli i urządzeń

1. Janiec Józef, czyściciel 20.- zł.

Rk Kosztów administracyjnychAdministracja i służba ogólna

1. Piotr⁵⁷, stróż 60.- zł.

Razem 4,623.50 zł.

Dnia 31/8 1936 r.

⁵⁷ Nazwisko nieczytelne.